

ANDERS ENGSTRØM

Metaforer og lighed

Et af de områder hvor spørgsmålet om ligheds ontologiske og semantiske status i de seneste årtier har udfoldet sig, er inden for analysen af metaforer. Problemet kan her formuleres som, hvorvidt metaforer udtrykker eller snarere skaber ligheder.

Den første position er givet ved det synspunkt, at metaforer i sidste ende lader sig reducere til analogier eller former for simile – et synspunkt der udtrykkes i den såkaldte sammenligningsteori for metaforer (f.eks. Aristoteles 1952, George Miller 1979, Ingmar Pörn 1987).

Herimod står så det synspunkt, at metaforer skaber ligheder. Vi vil fortløbende referere til dette synspunkt som "skabelsesesen". Tesen kan reduceres til to beslægtede ideer, der i varierende form har været antaget af nogle af de mest centrale skikkelser inden for metaforforskningen. For det første det synspunkt, at metaforer skaber en udvidet betydning for (nogle af) de termer, der overføres via det metaforiske prædikat til det metaforiske subjekt (f.eks. Max Black 1954, Monroe C Beardsley 1962, George Lakoff & Mark Turner 1987). For det andet i en tese om, at der skabes en strukturel lighed således, at det metaforiske subjekt bliver gestaltet af det metaforiske prædikat (f.eks. Max Black 1954, Marcus Hester 1966 & 1967, George Lakoff & Mark Johnson 1980, Mark Johnson 1987). For de betragtninger der her skal fremføres, vil det være tilstrækkeligt blot at inddrage ideen om, at metaforer leder til udvidede betydninger af visse termer.

Sammenligningsteorien har i et historisk perspektiv nok været den metafor-teori, der har haft flest tilhængere. Efter Black i 1954 fremsatte sin såkaldte interaktionsteori er sammenligningsteorien imidlertid blevet underkastet alvorlige kritikpunkter. Black selv kritiserer teorien for at være tom, idet sammenligningsteorien – i sin brede formulering – ikke angiver nogen kriterier for, hvilke ligheder der vil være

relevante at fremdrage ved fortolkningen af en metafor. (Der eksisterer et uendeligt antal ligheder mellem hvilke som helst to objekter). Hertil må man dog for mig at se gøre sig den principielle overvejelse om, hvorvidt metaforer ganske simpelt ikke inhærent er vage og tvetydige. Sådanne overvejelser kan dog delvist sættes til side, idet sammenligningsteorien på langt mere alvorlig vis af Searle er blevet kritiseret for ikke at kunne redegøre for en række metaforiske udtryk, som ikke på relevant måde synes at kunne analyseres via sammenligningsteorien (J R Searle 1979).

Det er min opfattelse, at Searles kritik ret beset bør korrigeres. Jeg vil således vise, at en bestemt type af eksempler som Searle fremdrager som metaforer, der ikke lader sig tolke via sammenligningsteorien, ganske rigtigt er problematiske. Jeg vil imidlertid argumentere for, at disse eksempler snarere kan udlægges *både* via skabelsesten, men også på trods af Searles kritik, via sammenligningsteorien.

Som konklusion af disse overvejelser vil jeg således argumentere for, at sammenligningsteorien og skabelsesten for en række metaforiske udtryk kan betragtes som to komplementære fortolkningsstrategier, som en fortolker kan benytte sig af. Heraf følger umiddelbart, at hverken sammenligningsteorien eller skabelsesten kan være en omfattende teori for metaforers virkemåde.

1. Searles analyse af "Richard er en gorilla"

Som nævnt fremsætter Searle en række argumenter mod sammenligningsteorien. Vi vil her fokusere på det kritikpunkt, der anses for at være Searles vægtigste argument. I sin almene form er argumentet følgende. Det metaforiske udtryk er af den grammatiske form "S er P", hvor både det metaforiske subjekt og det metaforiske prædikat denoterer selvstændigt eksisterende objekter. Der eksisterer således to objekter, der kan sammenlignes for ligheder. Imidlertid kan der gives eksempler på metaforik af denne art, hvor de ligheder der fremhæves af kompetente sprogbrugere, er falske, men hvor den kompetente sprogbruger stadig finder det metaforiske udtryk oplysende for forståelsen af det metaforiske subjekt via det metaforiske prædikat.

Et eksempel vil fordre forståelsen. Tag metaforen: "Richard er en gorilla". Kompetente sprogbrugere antager via denne metaforik, at få en indsigt i Richards voldsomme temperament idet gorillaer anses for at være voldsomme. Biologer vil imidlertid hævde, at dette ganske

simpelt er falsk. Gorillaer er ikke kendetegnet ved at være voldsomme. Hermed opstår følgende problem. For så vidt at Richard faktisk er af en voldsom natur, vil kompetente sprogbrugere betragte metaforen; "Richard er en gorilla" som værende et adækvat middel til at karakterisere Richards temperament.¹ Parafraseringen ved similen "Richard er ligesom en gorilla", kan imidlertid ikke bruges til at karakterisere Richards voldsomme temperament, idet gorillaer ikke er voldsomme ligesom Richard.

Searles pointe er således, at hvis vi som premis antager, at kompetente sprogbrugere anser metaforen som en metaforisk adækvat beskrivelse, er vi forceret til at opgive at parafrasere metaforen ved den nævnte simile, dvs "Richard er ligesom en gorilla".

Lad os i første omgang vise hvorledes Searle hævder at omgå dette problem for sammenligningsteorien.

Ifølge Searle er metaforisk mening lig talers mening. Når en taler ytrer en metafor af formen "S er P", men mener parafrasen "S er R", er spørgsmålet således hvilke principper der sætter en ytrer i stand til metaforisk at ytre "S er P", men mene "S er R".

For metaforen "Richard er en gorilla" hævder Searle, at det følgende princip er virksomt:

Ting der er P, er ofte anset for eller tiltroet at være R, skønt både taler og hører kunne vide, at R er falsk om P. Derfor kan

(6) (met) "Richard er en gorilla",

blive ytret med betydningen

(6) (par) "Richard er ond, slet, voldsom etc",

selvom både taler og hører ved, at gorillaer faktisk er sky, frygtsomme og følsomme væsener, men generationer af gorilla mytologi har genereret associationer, der gør metaforen i stand til at virke på trods af, at både taler og hører ved, at disse overbevisninger er falske.²

Ifølge Searles analyse lader "Richard er en gorilla" sig derfor tolke som "Richard er voldsom" for så vidt, at taler og hører kan forudsætte,

1 Nogen vil ubeskåret hævde, at metaforen, givet disse sagsforhold, ville være metaforisk sand. Det er imidlertid omdiskuteret, hvorvidt et begreb om metaforisk sandhed overhovedet lader sig danne. Det er for vort formål unødvendigt at gå ind i sådanne overvejelser.

2 Searle 1979, s 105. Min oversættelse.

at de hver især har den formodning, at gorillaer ofte er anset eller tiltroet at være voldsomme.

Parafrazen "Richard er voldsom" udgør således en del af det kognitive indhold af "Richard er en gorilla". Hermed kan metaforen anses for at være en adækvat metaforisk beskrivelse af Richard samtidig med, at fortolkningen ikke beror på sammenligningsteorien.

Denne analyse er imidlertid heller ikke uden problemer. Som det ses er det Searles tese, at fortolkningen af en metafor beror på den viden – eller mere præcist de formodninger – som en fortolker generelt kan antage forefindes inden for et sprogsamfund. Det er denne viden der gør en taler i stand til at mene "S er R" med ytringen "S er P", og det er tilsvarende denne viden, som sætter en hører i stand til, omvendt, at fortolke talers metaforiske ytring "S er P", som den af taler intenderede mening "S er R".

Antager vi nu, at det inden for et sprogsamfund generelt var kendt, både at gorillaer tidligere var anset for at være voldsomme, men også at deres faktiske biologi snarere var kendetegnet af en frygtsom natur, ville det, givet Searles egne overvejelser, være lige berettiget for en fortolker at fortolke "Richard er en gorilla" ved "Richard er voldsom" såvel som ved "Richard er sky".³ Metaforen ville blive et fuldstændigt ineffektivt middel til på nogen måde overhovedet at vinde indsigt i Richards natur.

En måde at omgås ovennævnte problem ville måske være at hævde, at det *ikke* er alment kendt, at gorillaer faktisk er sky og frygtsomme. Selvom dette umiddelbart ville løse det forhåndværende problem, er det imidlertid ineffektivt som en generel løsningsmodel. For så vidt at forskellige antagelser om virkeligheden gennemgår revision, må der forekomme tilfælde, hvor der herskede en generel viden både med hensyn til, hvad der tidligere var blevet antaget, og hvad der nu ansås for at være tilfældet.⁴

Alternativt kunne man indvende, at der ikke blot gøres brug af en række fælles antagelser ved fortolkningen af metaforer, men at disse

3 Bemærk iøvrigt at Searle i den opsumerende formulering af sit fortolkningsprincip gør sig til talsmand for, at taler og hører faktisk ved, at gorillaer ikke er voldsomme.

4 Et simpelt eksempel ville være den lange række af kosmologiske antagelser, som blev erstattet ved den kopernikanske vending. (Se nedenstående).

ydermere er hierarkisk ordnet således, at ovenstående problem ikke ville opstå. Dette ville imidlertid ikke være os til større hjælp, idet den mest rimelige antagelse i så fald ville være, at vi ved fortolkningen af "Richard er en gorilla" skulle gøre brug af de antagelser, vi faktisk mente var karakteristiske for gorilla.

Det så ofte anvendte eksempel "Juliet er solen" illustrer og underbygger på glimrende vis denne pointe. Når Shakespeare lader Juliet være Romeos sol, spiller han på kontroversen mellem det ptolemæiske og det kopernikanske verdensbillede: Det er Juliet, der er centrum for Romeos liv, ikke omvendt. På Shakespeares tid havde dette en ganske anden "revolutionerende" effekt, der ofte overses af en nutid læser.⁵ Som det umiddelbart ses opnås denne effekt imidlertid kun, hvis de formodninger der (nu) holdes for sande, har forrang fremfor de tidlige antagene.

Searles analyse giver os derfor næppe nogen tilfredsstillende løsning på det forhold, at "Richard er en gorilla" kan anvendes til at vinde indsigt i Richards temperament, skønt vi måtte vide, at gorillaer ikke er voldsomme. Problemet er egentlig det selv samme, som Searle opsætter for sammenligningsteorien. Hvis fortolkningen er afhængig af, hvad vi anser for at være karakteristisk for gorillaer, vil en revision af denne opfattelse (efterhånden som vi eksempelvis erfarer, at gorillaer ikke er voldsomme) betinge, at vi må revidere vores opfattelse af, at metaforen er en metaforisk adækvat beskrivelse af Richard. Hævder vi alternativt, at vi kan gøre brug af både hvad gorillaer har været, såvel som nu er anset for at være, bliver metaforen et ineffektivt middel til at karakterisere Richard, som fremhævet i ovenstående.

Searle overser imidlertid – og sammenblander delvist – to typer af formodninger, der forefindes inden for et sprogsamfund. Som det fremgår af ovenstående citat: "generationer af gorilla mytologi har genereret associationer, der gør metaforen i stand til at virke på trods af, at både taler og hører ved, at disse overbevisninger er falske." Men

5 "Romeo and Juliet" kan dateres til at være skrevet 1595–96. Se f.eks. Bretislav Hodeks, 1958. Jeg er Dr. Svend Erik Larsen tak skyldig for at have gjort mig opmærksom på, at striden mellem det ptolemæiske og det kopernikanske verdensbillede er afgørende for at forstå Shakespeares brug af "Juliet er solen".

hvad dækker kunsttermen; ”gorilla mytologi” egentlig over? På den ene side kan man selvfølgelig hævde, at vores forestillinger om hvad der *de facto* karakteriserer gorillaer, har vist sig at være falske, og derfor er afsløret som ren mytologi. På den anden side kan det også hævdes, at der er tale om *egentlige* mytologiske forestillinger – fiktive forestillinger om gorillaers natur.

Searle foretager ikke nogen sontring, og umiddelbart synes det måske også mindre relevant, hvorvidt de formodninger der anvendes ved fortolkningen af en metafor, er generet via vores forsøg på at nå frem til en korrekt beskrivelse af virkeligheden, eller blot er udslag af menneskets fiktivt dannede forestillinger.

Der er imidlertid en afgørende forskel, der mest tydeligt manifesterer sig i fortolkningen af de metaforer, hvor vores fiktivt dannede forestillinger står i direkte modstrid med vores formodninger om den *de facto* virkelighed. Som vi allerede har fremhævet, er det Searles tese, at metaforer fortolkes ved hjælp af de formodninger, der generelt forekommer inden for et sprogsamfund. For metaforer der implicerer formodninger både om den *de facto* virkelighed såvel som fiktivt dannede forestillinger, vil der således være to og ikke blot en mulig fortolkning. En afgørende forskel imellem disse to mulige fortolkninger er nu, at den fortolkning der beror på fiktivt dannede forestillinger, kan fastholdes, uanset om vi bliver ledt til at revidere vores formodninger om den *de facto* virkelighed.

Disse forhold sætter os i stand til at revidere Searles analyse således, at vi både kan fastholde Searles kritik af sammenligningsmodellen, men uden at løbe ind i de problemer vi i ovenstående har vist, er involveret i Searles analyse.⁶

2. To fortolkninger af ”Richard er en gorilla”

Den afgørende forskel imellem en fortolkning af metaforen, ”Richard er en gorilla” der beror på vores *de facto* formodninger om gorillaer, og en fortolkning der beror på vores fiktivt dannede forestillinger om

6 Cynthia M Grund (1988) er mig bekendt den første, der har vist, hvorledes det er nødvendigt at skelne imellem vores *de facto* formodninger og vores fiktive forestillinger, hvis vi skal kunne redegøre for en række plausible fortolkninger af metaforer. Indeværende undersøgelse understøtter Grunds analyse.

gorillaer, kan illustreres, hvis vi overvejer de konsekvenser en fortolker *kunne* tage af at erkende, at gorillaer ikke er voldsomme.

Som vi umiddelbart vil se, er denne forskel en forskel imellem en fortolkning via sammenligningsteorien og en fortolkning via skabelsese-tesen.

Før en kompetent sprogbruger erfarer, at gorillaer faktisk ikke er voldsomme, anser hun stadig similen "Richard er ligesom en gorilla" for at være sand qua Richards og gorillaers formodede *de facto* voldsomhed, og dermed metaforen, "Richard er en gorilla" for at være en metaforisk adækvat beskrivelse af Richard. (Vi forudsætter som før, at Richard har et voldsomt temperament). I det øjeblik hvor sprogbrugereren finder ud af, at gorillaer *de facto* ikke er voldsomme, indser hun imidlertid at hun på fejlagtigt baggrund, dvs via hendes fortolkning af den nævnte metaforik, er blevet ledt til en korrekt opfattelse, nemlig at Richard er voldsom.

Hermed fastholdes similen, "Richard er ligesom en gorilla" som en fortolkning af metaforen. Det er blot ikke en fortolkning, der kan *begrunde* indsigten i Richards voldsomme temperament. Hvis gorillaer ikke er voldsomme, kan parafrasen, "Richard er ligesom en gorilla" heller ikke *begrunde* vores indsigt i Richards voldsomme temperament.

Fortolkeren kan imidlertid også vælge at antage, at forestillingen om at gorillaer er voldsomme, ret beset er en fiktivt dannet forestilling. Fortolkeren vælger med andre ord at stipulere, at gorillaer *er* voldsomme, uagtet at hun faktisk *nu* ved, at gorillaer ikke er voldsomme. Snarere end at gøre brug af en biologisk viden om gorillaer vælger fortolkeren således at stipulere, at metaforen skal tolkes ved hjælp af en (stipuleret) fiktiv entitet – en voldsom gorilla.

Ved at stipulere at gorillaer er voldsomme vil "Richard er en gorilla" nu være en metaforisk adækvat beskrivelse af Richard, idet vi kan *begrunde* indsigten i Richards voldsomme temperament udfra den fiktive forestilling om voldsomme gorillaer. Fortolkeren anser således Richards form for voldsomhed for at være *lig* den fiktive voldsomhed, som hun har stipuleret, at gorillaer er kendetegnet af.

Det er således også først via metaforikken at *ligheden* mellem Richards voldsomme temperament og vores forestilling om gorillaers voldsomme opførsel induceres. Vores hidtidige begreb om voldsomhed kan *ikke* denotere denne lighed, idet fortolkeren jo netop har erfaret, at

gorillaer *ikke* er voldsomme. Det begreb om voldsomhed der her anvendes, må således være en udvidet betydning, der korrekt er applicerbar om både Richard og gorillaer. Via metaforikken induceres med andre ord et nyt begreb om voldsomhed, nemlig Richard-gorilla-voldsomhed.

Som det umiddelbart skulle fremgå, implicerer denne fortolkning således skabelsestesen.

Hvorvidt en fortolker således fortolker "Richard er en gorilla" via sammenligningsteorien eller via skabelsestesen, lader sig ret beset først afsløre for så vidt, fortolkeren bliver (eller allerede er) bekendt med, at gorillaer *ikke* er voldsomme. Dette implicerer imidlertid også, at begge fortolkninger er logisk mulige – forskellen imellem hvilken fortolkning der vælges, er en forskel imellem, hvilke konsekvenser en fortolker må tage, det øjeblik fortolkeren bliver bekendt med, at gorillaer faktisk *ikke* er voldsomme.

Dette betyder også, at hvad der på overfladen kan ligne identiske fortolkninger, faktisk ikke behøver at være det. Vi kunne således forestille os to fortolkere, der begge ville hævde, at "Richard er en gorilla" er en metaforisk adækvat beskrivelse af Richard. Den ene fortolker holdt beskrivelsen for metaforisk sand udfra en fortolkning via sammenligningsteorien, fordi hun troede, gorillaer *de facto* var voldsomme. Den anden fortolker holdt tilsvarende beskrivelsen for metaforisk sand, men udfra en fortolkning via skabelsestesen. Forskellen imellem disse fortolkninger ville først fremtræde det øjeblik, hvor fortolkerne ville blive bekendt med, at gorillaer *ikke* er voldsomme.

Som det fremgår af ovenstående analyse, kan metaforen, "Richard er en gorilla" fortolkes ved hjælp af to forskellige typer af formodninger, nemlig vores *de facto* formodninger om gorillaer, samt vores fiktivt dannede forestillinger.

Hverken sammenligningsteorien eller skabelsestesen kan således give nogen omfattende analyse af "Richard er en gorilla", snarere implicerer vores analyser, at fortolkningen af "Richard er en gorilla" via sammenligningsteorien henholdsvis skabelsestesen er komplementære fortolkninger, og at disse teser følgelig er forskellige fortolkningsstrategier, som en sprogbruger kan vælge imellem.⁷

7 Denne artikel er en revideret udgave af mit foredrag ved Filosofidagarna i Umeå, 7–9 juni 1995. Jeg er tak skyldig til Thomas Christiansen og Cynthia M Grund for konstruktiv kritik.

Litteratur

- ARISTOTELES. 1952: *Rhetoric*. Oversat af W R Roberts. I W D Ross (red), *The works of Aristotle* (vol 11): *Rhetorica, de rhetorica ad Alexandrum, poetica*. Oxford: Clarendon Press.
- BEARDSLEY, MONROE C. 1962: "The Metaphorical Twist". *Philosophy and Phenomenological Research*, vol 22.
- BLACK, MAX. 1954: "Metaphor". Genoptrykt i Black, Max: *Models and Metaphor*. London: Cornell University Press 1972.
- GRUND, CYNTHIA M. 1988: "Metaphors, Counterfactuals and Music". *Acta Philosophica Fennica* 43.
- HODEKS, BRETISLAV. 1958: "Introduction". I *The Complete Works of William Shakespeare*. London: Spring Books.
- HESTER, MARCUS. 1966: "Metaphor and Aspect Seeing". *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 25.
- HESTER, MARCUS. 1967: *The Meaning of Poetic Metaphor*. The Hague: Mouton.
- JOHNSON, MARK. 1987: *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Reason and Imagination*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, GEORGE og JOHNSON, MARK. 1980: *Metaphor We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, GEORGE og TURNER, MARK. 1989: *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- MILLER, GEORGE A. 1979: "Images and Models, Similes and Metaphors". Optrøkt i Ortony, Andrew (red) 1993.
- ORTONY, ANDREW (red). 1993: *Metaphor and Thought* (second edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- PÖRN, INGMAR. 1987: "Om metaforer". I *Humanismen som salt & styrka. Bilder & betraktelser tillägnade Harry Järv*. Atlantis.
- SEARLE, JOHN R. 1979: "Metaphor". Optrøkt i Ortony, Andrew (red) 1993.